
POSTKOMUNISTIČKI ROBINSON

BORIS BUDEN

Prijevod autorov

Kao što je poznato, robinzonade su fantastične pripovijesti u kojima ljudi zamišljaju prapočetke svojih društava. Nazvane su prema svom slavnom literarnom predlošku, romanu o brodolomcu Robinsonu Crusou, Daniela Defoa. Kao što je Marx u *Uvodu u kritiku političke ekonomije* istaknuo, svaka epoha stvara svoje vlastite robinzonade. Nije dakle čudo da je socijalizam također imao jednu. Napisali su je sovjetski satiričari Ilja Iljč I Jevgenij Petrov. Njena radnja se odigrava u Sovjetskom Savezu ranih tridesetih godina, a naslov joj je: “Kako je stvoren Robinzon”. Evo kratkog sažetka.

S ciljem da svoje čitatelje trajnije veže za list, redakcija jednog omladinskog magazina odluči objaviti roman u nastavcima. Nađen je pisac kojem je dan zadatak da napiše jednu sovjetsku robinzonadu. Uskoro je u redakciju pristigla priča o jednom sovjetskom mladiću koji se nakon brodoloma spasio na pustom otoku. Momak je uspio svladati sve nedaće – divlje životinje, egzotične biljke, kišno razdoblje, itd. – da bi ga nakon tri godine spasila jedna sovjetska ekspedicija. Roman je doista uspio, gotovo je jednako zanimljiv kao Defoov Robinson, ali glavni urednik ipak je bio nezadovoljan. U priči on nije prepoznao ništa odista sovjetsko, u njoj nije bilo, kako je ustvrdio, ni traga od sovjetske stvarnosti: “A gdje je tu lokalni partijski komitet, što je s vodećom ulogom sindikata...”

Valjalo je dakle priču prepraviti. Rečeno, učinjeno. U novoj verziji još jedna osoba spašava se nakon brodoloma na pustom otoku: predsjednik lokalnog partijskog komiteta. No glavni urednik je i dalje nezadovoljan. On želi više ljudi na otoku, barem još dva člana Partije i jednu blagajnicu koja prikuplja partijsku članarinu. Pisac se pokazao

spremnim unijeti i te promjene, no inzistira na ljubavnoj priči između Robinsona i blagajnice. Glavni urednik je odlučno protiv toga (“nezdrava bulevarska erotika”), ali zato želi da se članarina čuva u vatrootpornoj blagajni. Pisac se dakle morao potruditi da valovi nanesu na sprud i jednu vatrootpornu blagajnu. Ali to još uvijek nije bilo dovoljno. Na otoku se trebaju održavati redoviti partijski sastanci. Potrebni su dakle još jedan stol, stolnjak, krčag s vodom i mali zvončić. No ni to nije bilo sve. Glavnom uredniku nedostajale su još i široke mase, “svi slojevi radnih ljudi”. Tako je iz nenastanjenog otoka nastao poluotok. Nadalje, odustalo se i od brodoloma, a naposljetku i od samog Robinsona jer je on ionako predstavljao neprimjereni lik jednog konstantno nezadovoljnog čovjeka. Urednik je sada bio više nego zadovoljan. Na koncu dobio je jednu odista avanturističku priču koja je, prema njegovu mišljenju, u potpunosti umjetnički uspjela.

Ako je točno što Marx piše o Robinsonu – a ponekad je čak i on bio u pravu –, naime da svaka epoha izmišlja svoga Robinsona, onda je moguće zamisliti i jednog postkomunističkog Robinsona.

246 Ta bi se priča mogla na primjer odigrati u nekom modernom magazinu za muškarce, regionalnom izdanju jednog svjetski poznatog časopisa iz proizvodne palete moćnog međunarodnog medijskog koncerna čije se sjedište nalazi u jednoj zapadnoj metropoli. Usprkos želji mnogih postkomunističkih medija da nakon kolapsa starog režima okrenu potpuno novu stranicu i ponovo započnu takoreć ni iz čega, njihovi medijski projekti imaju obično veoma dubiozne pretpovijesti. Tako je i naš magazin za muškarce u svojoj socijalističkoj pretpovijesti bio tjednik socijalističke omladine, posvećen unaprijeđenju zdravih socijalističkih vrijednosti, kulture, sporta, društveno korisne zabave i, naravno, Partije. Odmah nakon propasti komunističkog sistema, magazin je pod nikada razjašnjenim okolnostima privatizirao jedan bivši partijski funkcioner, neki obskurni tip koji je svojedobno u ideološkoj komisiji Partije bio zadužen za pitanja propagande i bio posebice aktivan u ulozi sive cenzorske eminencije ondašnje socijalističke štampe. U međuvremenu, stubokom je promijenio svoje političko uvjerenje i postao PR-savjetnik jedne nove, u međuvremenu na vlast zasjele partije koja je svoje mjesto u političkom spektru zemlje našla na desnopopulističkoj, odnosno nacionalističkoj strani. Je li taj tip tada odista kupio spomenuti magazin i s kojim to novcem, to nije znao nitko, no govorkalo se da je odlučnu ulogu u tom poslu odigrala stara/nova tajna služba. Takva su bila vremena, nimalo laka.

Odmah nakon preokreta u zemlji je izbio građanski rat. Ispunjavajući svoju patriotsku dužnost bivši se omladinski tjednik preko noći pretvorio u glasilo mržnje i progona lokalne manjine. Kao novi glavni i odgovorni urednik angažiran je jedan disident koji se tek nedavno vratio iz inozemstva. On doduše nije imao ni-

kakva novinarskog iskustva ali su zato njegovi borbeni, otvoreno nacionalistički i antikomunistički uvodnici preko noći izmijenili stari image magazina. Osim toga, zahvaljujući njegovim dobrim vezama u novoj vlasti, redakcija je plivala u novcu. I jedan lokalni svećenik angažiran je kao kolumnist. Taj se nije ustručavao nijedne teme, bilo da je riječ o seksu ili ratu, visokoj ili subkulturi, globalizaciji ili pobačaju, on je o svemu imao svoje mišljenje osim u jednome – pitanjima vjere. U isto vrijeme, čitave su stranice stavljene na raspolaganje pismima čitatelja. Narod doduše nije imao nikakvih ideja osim nekih prilično zlih i pokvarenih o susjednom narodu, no usprkos tomu bila su ta pisma čitatelja veoma omiljena kod publike, a posebice kod političara. Glas naroda zvuči uvijek dobro, čak i onda kada nema ništa za reći. Iz tog vremena potječe još jedna sasvim mračna priča koje se danas svi nerado prisjećaju. Magazin je tada redovito objavljivao liste s imenima navodnih narodnih neprijatelja. Nažalost, često su nakon toga njihovi leševi plivali rijekom koja prolazi kroz glavni grad. Ali što se tu moglo, vremena su, kao što smo rekli, bila teška a porodične muke nove demokracije katkada znaju biti veoma bolne.

Kasnije, s normalizacijom, kako se postkomunistička tranzicija kasnije nazivala, kad je proces sazrijevanja mlade demokracije donio svoje prve plodove, kada su dakle leševi prestali ploviti rijekom, bivši je omladinski tjednik kupio jedan doduše ne toliko poznati, ali na neki način veoma moćni zapadni medijski koncern, 247 kojem su ionako već pripadali svi drugi mediji u zemlji, kao i u susjednim zemljama. Iznova nitko nije znao koliko je plaćeno za magazin, ako je uopće nešto plaćeno. I onaj prvi vlasnik najednom je nestao. Iz trač kuhinje dolazile su proturječne informacije. Prema jednoj verziji on se u svojoj vili negdje u Švicarskoj posvetio sretnom obiteljskom životu. Prema drugoj, ležao je zabetoniran u temeljima novoh shopping centra na rubu grada. Zapravo nitko se više nije zanimalo za njegovu sudbinu. Je li mafija posljedica privatizacije, ili je obrnuto, privatizacija posljedica mafije, u to je doba postalo čisto skolastičko pitanje. Osim toga, novi big boss je činio se puno zanimljivijim. Na čelu tog zapadnog medijskog koncerna stajao je naime jedan bivši, svojedobno veoma utjecajni evropski političar koji se u vrijeme rata proslavio u Regiji kao voditelj jednog velikog međunarodnog programa stabilizacije. Svoj ugled i svoje veze očigledno je spretno uložio u izgradnju najvećeg medijskog monopola u Regiji, jednog transnacionalnog imperija moći i utjecaja koji je u mnogočemu zasjenio klasičnu agitprop mašineriju propalog komunističkog sistema. “Ako već ne može bez mafioza, barem neka budu evropski”, veselili su se ljudi napretku.

Ta druga privatizacija donijela je korjenitu preobrazbu: nekadašnji omladinski tjednik, pa potom šovinistički tabloid, sada se prema želji novog vlasnika pretvorio u magazin za muškarce, u stvari, dobio je ime i oblik jednog na Zapadu

popularnog branda s kojim je spomenuti medijski koncern već odavno sklopio poseban ugovor. Za glavnog urednika izabran je jedan iskusni novinar iz već postojeće redakcije (“napokon pravi profesionalac”) koji se na tom mjestu i u toj ulozi jednom već potvrdio. Čak u okviru ondašnje socijalističke tržišne privrede uspjelo mu je prodavati stari omladinski tjednik u iznenađujuće visokim nakladama. Njegova formula uspjeha bila je jednostavna: malo seksa i zločina, puno više popa i rock and rolla i nikada dovoljno “dobre fotografije”. Što se tiče komunističke ideologije, ona je već tada bila drugorazredna, no nešto od nje je u profesionalnoj samosvijesti starog-novog glavnog urednika uspjelo preživjeti postkomunističko odnosno antikomunističko pranje mozga. On je naime još uvijek vjerovao da sredstva javne komunikacije kao što je na primjer jedan tjedni magazin, čak i onda kada se nalaze u privatnim rukama, moraju ispunjavati neku korisnu društvenu ulogu koja ne mora nužno biti u proturječju s privatnim interesom. To je tek pitanje prave mjere, mislio je.

Što bi dakle bila društvena uloga jednog komercijalnog magazina za muškarce u razdoblju postkomunističke tranzicije? Stvoriti image novog muškarca koji utjelovljuje sva ona svojstva koja su potrebna jednom postkomunističkom društvu da odlučno krene putom ekonomskog prosperiteta i liberalne demokracije te se napokon oslobodi starih socijalističkih zabluda. Prije svega one da čovjek ne mora sebi razbijati glavu vlastitom sudbinom jer je tu uvijek društvo koje će se već nekako pobrinuti za njega. Muškarac nadolazećeg liberalno demokratskog društva mora biti prije svega snažna individua, samostalan, poduzetan i spreman na rizik svake vrste, dakle jedna osobnost koja je uvijek spremna uhvatiti se u koštac s novim izazovima i brzo reagirati na stalno promjenjive uvjete života. On mora biti u stanju iz ruševina propalog sistema, oslonjen isključivo na vlastite snage, stvoriti novi svijet. Tko bi drugi nego brodolomac Robinson Cruso mogao biti bolji uzor novom čovjeku postkomunističke tranzicije? Odgovarajućeg autora koji bi ideju postkomunističkog Robinsona umio realizirati u obliku romana u nastavcima, novi glavni i odgovorni urednik našao je u liku mlade, ambiciozne spisateljice koja se nedavno vratila iz Sjedinjenih Država, gdje je na jednom uglednom sveučilištu stekla doktorat iz postkolonijalnih studija. “Pun pogodak,” mislio je glavni i odgovorni urednik, “radnja se ionako odigrava na nekom pustom otoku u Trećem svijetu, mlada dama će se odlično snaći u toj temi.”

Njezin prvi prijedlog, da Robinson bude žena, smjesta je odbijen: “Naša ciljna grupa su muškarci, kolegice!” Oko druge važne promjene u priči predložka nije bilo nesporazuma: Robinson neće preživjeti brodolom nego pad aviona.

Uskoro su na stol glavnog urednika pristigli prvi nastavci postkomunističke robinzonade. Junak je bio jedan mladi menadžer, obrazovan na Zapadu, koji nakon naporne ali uspješne radne godine leti na čarobne otoke južnih mora da

ondje provede svoje prve zimske praznike. Nakon što se kao jedini preživjeli spasio na usamljenom otoku, on se uhvatio u koštac s prirodnim silama, divljim zvijerima, gladi, samoćom, itd. Zahvaljujući svojoj inteligenciji, okretnosti i izdržljivosti, uspijeva nakon tri godine dočekati spas.

Jedan detalj u priči posebice se svidio glavnom i odgovornom uredniku: mladić koji je kao i mnogi njegove generacije u vrijeme komunizma bio ateistički odgojen, na tom pustom otoku otkrio je u sebi Boga. Spašen je kao duboki vjeronik, ili, kako priča sugerira, upravo zbog toga. “Priča mi se sviđa,” rekao je glavni i odgovorni mladoj spisateljici, “ipak, na nekim ćemo detaljima još morati poraditi.” Riječ je bila prije svega o predmetima koje je Robinson spasio iz olupine aviona: sjekira, ribarski pribor, pištolj, kompas, torba s lijekovima itd. “To baš nije uvjerljivo”, rekao je, “izgleda kao da je Robinsonu stavljen na raspolaganje savršeni survival-kit.” Umjesto toga tutnuo je u ruku spisateljici popis predmeta koje je Robinson nakon pada aviona trebao pronaći na plaži. Među tim predmetima bili su na primjer jedna kravata, poznati muški miris, palice za golf, skupocjeni ručni sat (voodoo poran na 1000 metara), jedna fitness-sprava i – spisateljica nije mogla vjeroovati svojim očima – jedna privatna TV kompanija i jedan kabriolet. “Što za miloga Boga da radi na pustom otoku s kabrioletom”, pitala je potpuno preneražena. “Ne znam, vi ste pisac, ne ja”, odgovorio je glavni urednik.

249

Spomenuti predmeti bili su zapravo svjetski poznati brandovi s čijim je proizvođačima novi magazin za muškarce, odnosno medijski koncern, kojem je sada pripadao, imao sklopljene ugovore o reklamiranju. Tako su svi ti predmeti morali nužno naći svoje mjesto u priči. Spisateljica se bacila na posao i za svaki od tog predmeta našla je neku odgovarajuću svrhu, čak i za privatnu TV-kompaniju: na kraju Robinsona spašava jedan televizijski team koji dolazi na otok snimiti reality-show. Samo joj je još kabriolet pravio probleme. No njezin talent i upornost ponovo su odnijeli pobjedu. Robinson pronalazi na plaži samo logo poznatog proizvođača automobila. Taj mali znak trampki kod urođenika na susjednom otoku za hrpu zlata i bisera. Oni su naime u tom komadu sjajnog metala prepoznali inkarnaciju svoga božanstva i odmah mu posvetili novi kult.

Ponosna na svoje pronalaskе i rješenja prezentirala je uredniku poboljšanu verziju priče. Bio je veoma zadovoljan rezultatom. *Eau de toilette* kao dezinfekcijsko sredstvo, palice za golf kao oružje, televizijski team kao spasioci, sve je bilo savršeno, osim: “A što da radi na usamljenom otoku s tim zlatom i biserima?” Tako je spisateljica dobila novi zadatak.

Sada je osim Robinsona još netko našao spas na pustom otoku: namještenik jedne poznate zapadne banke. Dakako, one iste banke koja je namjeru medij-

skog koncerna da se na međunarodnom tržištu nekretnina upusti u spekulacije s dionicama poduprla masnim kreditima. Tako je i on, zajedno sa svojim laptopom (naravno, još jedan brand s liste) doplivao do obale i odmah na otoku otvorio filijalu svoje banke u kojoj je Robinson mogao prodati svoje zlato i bisere. Doslovno u zadnjem trenutku, prije no što se baterija laptopa potpuno ispraznila, uspjelo mu je za taj novac kupiti hrpu dionica na ekspanirajućem financijskom tržištu i, kao kolač na kraju, pridodati tomu još jednu ogromnu vilu u Kaliforniji s bazenom i pogledom na more. Tako se mnogo opuštenije mogao upustiti u nemilosrdnu borbu za preživljavanje. Ipak, budućnost je već bila osigurana.

No urednik je bio razočaran: “Sve je to prenaivno. Jeftino obećanje sreće. Ni amater komunističkog agitpropa ne bi ovako nešto napisao. Kako ste vi to sebi zamislili kapitalizam? Čovjek se malčice napregne i već može ostatak života provesti na ležaljci pored bazena. S pogledom na more, dakako. Vrijeme utopije je poršlo, draga koelgice! Pogledajte samo tu našu postkounističku stvarnost, zločin, korupcija, bijeda, ratovi... No to je samo predigra onomu što nas očekuje u pravom kapitalizmu. Tu neće više biti nikakve milosti, nikakva društva da brine o pojedincu, nego borba za golo preživljavanje. Kao u prirodi. Zbog toga smo i izmislili našeg Robinsona. Da se ljudi s njime identificiraju ako žele imati bolju budućnost. Zato, molim vas, nikakvih iluzija. Komunisti su ih širili gdje god su stigli pa su zato i propali. Mi se moramo suočiti s grubom stvarnošću, s kapitalizmom kakav on stvarno jest. Tu ne pada nikakvo zlato, nikakvi biseri s neba, kako ste si vi to lijepo zamislili. Pa to su mene još tada u partijskoj školi naučili. Kako je to ono bilo? Nema kapitalizma bez krize. To je bio Marx, je l tako?” Usprkos toj kritici – a kritika među drugovima stvar je higijene, citirao je predsjednika Maoa – ohrabrio je spisateljicu za još jedno, zadnje, poboljšanje u tekstu priče.

S jednom jedinom rječju u glavi vratila se piscem stolu: kriza. Samo kriza, bila je uvjerena, može spasiti priču. Tako je i bilo.

Tako su jednoga dana valovi donijeli na žal jedne novine. Robinson je presretan. Napokon vijesti iz civilizacije. No već je čitava naslovna stranica posvećena samo jednoj temi, velikom burzovnom slomu. Da skratimo: sve je izgubio. Dionice banaka i osiguravajućih društava koje je svojedobno kupio bile su sada bezvrijedne. I vila u Kaliforniji također je otišla. S palicom za golf u ruci pojurio je do bankovnog namještenika na drugom kraju otoka. No taj je već dao petama vjetra. Sa svim zlatom i biserima, razumije se. “Tako je to u prirodnom stanju”, napisala je naša spisateljica, “homo homini lupus.”

“I što sad?”, pitao je glavni i odgovorni urednik, “tako naša priča ne smije završiti. To je odveć pesimistično. Ne smijemo obeshrabriti ljude. Ne smije-

mo ih ostaviti bez nade. Na taj ćemo način od njih ponovo napraviti komuniste. Treba nam drugačiji završetak.”

Spisateljica je izgubila svaku volju. Ništa joj više nije padalo na pamet. Urednik je također utonuo u misli, no samo zato da bi ubrzo sa slavodobitnim osmjehom objavio: “Mislim da imam rješenje – široke mase radnih ljudi!”

“Radni ljudi, što je to?” upitala je spisateljica. “Prvi put čujem tu riječ.”

“Ah ta omladina – nema pojma o našoj komunističkoj prošlosti. Kao da je život na zemlji započeo s prvim demokratskim izborima. Ni u Americi vas to nisu naučili. Jasno, individualizam, egoizam, svatko sam za sebe. O produktivnoj snazi kolektivnog rada, o socijalnoj solidarnosti, o tomu ne želite ništa znati. Postajem sve nostalgичniji.”

No spisateljici je najednom sinulo. “Ako se ne varem, mislite na široke mase poreznih obveznika, je li tako? Oni nam trebaju pomoći da izađemo iz krize, mislim, da spasimo našeg Robinsona. Jesam li u pravu?”

“Ako vi to želite tako nazvati, molim lijepo. Priznajem, moj jezik je iz prošlog vremena i odavno je zastario. Previše je ideološki, predaleko je od današnje stvarnosti. Naravno, ne trebamo ga više. Kako bi dakle to izgledalo s tim poreznim obveznicima?”

251

Ohrabrena ovom samokritičkom primjedbom urednika, ona odgovori samouvjerenom: “Znate, to se danas zove *bail-out*.”

Nije da urednik nije imao pojma o engleskom, ali što se tiče te riječi, bilo je to previše za njega.

“To doslovno znači nešto kao 'izvući iz škripca'”, objasnila je spisateljica, “to je neka vrsta tržišnoprivrednog društvenog ugovora. Znate to, Hobbes, itd. Ljudi se odreknu malo vlastite slobode, prenesu je na suverena i zauzvrat mogu živjeti u miru. Jer bi si u suprotnom međusobno porazbijali glave. U našem slučaju oni se odriču jednog dijela svog prihoda kako bi spasili kapitalizam. Inače bi zajedno s njim propali. A to nije nikakva opcija, zar ne?”

“Ne, to nije nikakva opcija. Pomognimo dakle našem Robinsonu da izađe iz škripca, pretvorimo otok u poluotok i dovedimo onamo široke mase poreznih obveznika.”

Mlada spisateljica bila je oduševljena. Do te mjere se poistovjetila s idejom da je već povjerovala kako je riječ o njezinoj vlastitoj ideji. Problem je bio riješen. I više od toga: Ovdje na poluotoku moglo se napokon izaći iz tog prokletog prirodnog stanja. Moglo se čak dovesti nekog suverena da se pobrine za red. A tko bi drugi to mogao biti u našim demokratskim vremenima ako ne narod, dakle – slo-

bodni izbori, parlamentarizam, pravna država, neovisni mediji, snažno civilno društvo. Tek sad je njena priča dobila svoj smisao, shvatila je, sad kad nije spašen samo Robinson nego i demokratska budućnost.

No za glavnog i odgovornog urednika tek sad je ta priča postala sasvim blesava. *Trash* za takozvanu ciljnu publiku. Tu riječ, "ciljna publika" mrzio je kao kugu. No to je bio njegov posao i taj svoj posao obavljao je već odavno sasvim rutinski, bez ranijeg oduševljenja. Stvarno oduševljenje, vjerovao je, staromodan kakav je bio, moguće je tek ako čovjek učini nešto društveno smisljeno, a ta robinzonijada i taj glupi magazin za muškarce sigurno nisu imali nikakve veze s nekim društvenim smislom. Osim toga, on je bio već zreo za umirovljenje i već se htio iz svega toga potpuno povući. Radije bi se igrao sa svojim unučićima, a spašavanje kapitalizma prepuštao mlađim kolegama. No nedavno, nakon što je unaprijeđen u glavnog i odgovornog urednika i nakon što mu je isplaćena pozamašna povišica, uzeo je u svom oduševljenju ogroman kredit, kupio novi, luksuzni stan, novi auto (na *leasing*, daka-ko) i započeo uplaćivati znatne sume u jedan privatni penzioni fond koji je trgujući dionicama na financijskim tržištima ostvarivao u zadnje vrijeme enormne dobitke i u budućnosti obećavao debelu mirovinu. Osim toga, morao je svojoj kćeri plaćati skupi privatni studij u Londonu. Nije dakle imao nikakva izbora osim da nastavi dalje. Zapravo, on sam bio je u škripcu.

Nakon što je spisateljica otišla, povjerio je svoje strahove jednoj kolegici koju je poznavao još iz vremena komunističkog omladinskog tjednika i koja je, kao i on, dočekala starost u redakciji: "Znaš", rekao joj je zamišljeno, "pitam se tko će mene *bailoutati* ako stvari krenu na loše?"

Ona se odmah sjetila one poznate rečenice iz *Žlatnog teleta* Iljfa i Petrova, kojom junak romana, hohštapler Ostap Bender, nakon što su mu se svi snovi izjavili, pronalazi novu perspektivu: "Ne brini, već ćeš se prekvalificirati u pazikuću", da bi potom dodala smijući se, "ili bolje odmah u komunista." No on se odmah uozbiljio: "To više nije nimalo smiješno."

Iz: Boris Buden, *Zone des fflbergangs. Vom Ende des Postkommunismus*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2009.